

Nina Berberovas osentimentala resa

”Det här århundradet, som har sett mig födas och åldras, är det enda som passar mig – revolutionen befriade mig, exilen härdade mig, kriget slungade ut mig i en annan värld.” Så sammanfattade den nyligen avlidna ryska författarinnan Nina Berberova sitt liv och sin rationella hållning till de omvälvningar hon kom att bevittna. En stoisk livshållning, en förmåga att tåla alla prövningar och en konstitutiv motvilja vad allt vad själsanalys heter präglar memoarvolymen ”Med mina understrykningar” som nu också utkommit på svenska.

Av BENGT JANGFELDT

Hon föddes 1901 i S:t Petersburg på Bol'sjaja Morskaja, några kvarter från Nabokov, växte upp på Zjukovskijgatan, mitt emot

huset där Majakovskij och Briks bodde, och gjorde sina första litterära lärospån i Poetförbundets lokaler i ”Muruzis hus”, som fyrtio år senare skulle rymma Iosif Brodskijs ”ett-och-ett-halva rum” – Nina Berberova, vars liv är en spegelbild av den ryska litteraturens öden under det sekel med vilket det sammanföll.

”Ända sedan jag föddes har jag varit tvungen att ömsa skinn vart tjugofemte år”, skriver Berberova (med just den betoningen), och det ”har varit en omskakande erfarenhet varje gång”. Ryssland, där hon föddes, lämnade hon 1922, några år bodde hon i Berlin och Italien, därefter femton år i Paris, de sista fyrtiotre åren i USA., där hon dog 1993. Det var här, i Princeton, som hon på sextioalet skrev ”historien om sitt liv”, som nu utkommit på svenska med titeln *Med mina understrykningar* (Bonnières), i fin översättning från franskan av Marianne Eyre.

OM NINA BERBEROVAS BIOGRAFISKA liv kunde indelas i tre perioder, sönderföll hennes författarliv i två: först ett drygt halvsekel av armod och obändig kreativitet – poesi, prosa, biografier – då hon var känd uteslutande i ryska emigrantkretsar, sedan, alldeles mot slutet av livet, ett bedövande publikgenombrott i såväl öst som väst; den riktiga berömmelsen kom först efter åttio.

I Ryssland är Nina Berberova främst känd för sina böcker med anknytning till rysk kulturhistoria: ”Med mina understrykningar”, ”Järnkvinnan” (om Gorkij och hans älskarinna baronessan Budberg) och ”Människor och loger” (om det ryska frimureriet på 1900-talet). I väst är det främst den psykologiska skärpan och styva persongestaltningen i noveller som ”Följeslagerskan” som vunnit henne lä-

sarnas bevägenhet (se min streckare om Berberova 901126).

NINA BERBEROVA VAR EN alltigenom modern människa; man skulle, med en travesti på Edward Mendelsons ord om WH Auden, kunna säga att hon var en de få ryska författare som känt sig riktigt hemma i det tjugonde seklet. ”Det här århundradet, som har sett mig födas och åldras, är det enda som passar mig – revolutionen befriade mig, exilen härdade mig, kriget slungade ut mig i en annan värld.”

Berberova växte upp under tsardömetts sista två årtionden, i en atmosfär präglad å ena sidan av reaktion och kvav instängdhet, å andra sidan av upproriskhet och revolutionär förväntan. Den som läst Mandelstams ”Tidens larm” med dess beskrivning av sekelskiftets ”dova år” känner lätt igen sig i Berberovas beskrivning av ”översvallande och förkonstlade känslor”, diktuppläsningar av andrarangspöter, kulten av zigenarromanser. Allt detta ”avskydde” Berberova, liksom hon ”avskydde allt som hade drag av ’tryggt näste’, familjeanda och moderligt beskydd”. Hon minns hur hon en gång ”nästan brutalt” stötte bort sin mor när hon lade armen om henne; smekningar var uttryck för en överbeskyddande attityd som hon också ”avskydde”.

”Med mina understrykningar” handlar om en ung människa på jakt efter en egen identitet, en människa som när hon mognar finner ”ensamheten mitt i myrstackens myller” intressantare och mer fruktbar än den ”i familjens trygga näste”.

HON ÄR INTE SENTIMENTAL, Nina Berberova, och det är inte heller hennes resa ge-

nom tid och rum. Över huvud taget upptar rummet, förflyttningarna i rummet, henne mycket mindre än tiden, ”som man varken kan köpa eller stjäla eller förfalska”.

En människa med denna grundinställning har naturligtvis bättre förutsättningar att överleva det som en rysk 1900-talsemigrant haft att genomlida än personer med en mera meditativ läggning. Ändå tvingades Berberova under resans gång ibland betala ett pris som till och med hon fann alltför högt. Men *livet* var värt det, alla gånger – ”den som är rädd för att betala för mycket dör inombords” (jag citerar här från den ryska, i detta fall mer pregnant versionen).

Det tjugonde århundradet är ”det enda möjliga” för Berberova; en förrutsättning är dock att man lyckas frigöra sig från ”den ångest som det tjugonde århundradets skälvande varelser har fått som sin arvedel: ingen rädsla mer, ingen vidskepelse, ingen osäkerhet, ingen uppfammande hänförelse som snabbt falnar igen”. Berberovas attityd kan ibland kännas över måttan rationell och osentimental, och hon var själv medveten om detta karaktärsdrag på gott och ont. Vid ett tillfälle noterar hon att hon inte vill vara så ”tråkig, förståndig, kylig och oberoende” utan behöver bli ”varmare, känsligare, spontanare och mer beroende”.

NINA BERBEROVA VAR ETT tidsvittne, men ett litterärt tidsvittne. Och hon var ryska. ”Mitt sista skolår präglades av epokgörande händelser: oktoberrevolutionen, freden med Tyskland i Brest-Litovsk, publiceringen av Bloks dikt ’De tolv’”. Den självklarhet med

FORTS NÄSTA SIDA

UNDER STRECKET

FORTS FRÅN FÖREGÅENDE SIDA

vilken hon sidoordnar oktoberrevolutionen, freden och en apokalyptisk revolutionsdikt bör inte förvåna någon med kännedom om rysk kultur. Litteraturen, konsten, är en naturlig del av livet, kanske den viktigaste.

För denna generation var poesin den allt överskuggande konstarten. När Alexander Blok, generationspoeten framför andra, avled i augusti 1921, dogen hel epok; Ryssland "störtade iväg mot nya horisonter", som Berberova formulerar det.

Två veckor efter Bloks död arkebuserades Achmatovas man och Berberovas vän Nikolaj Gumiljov, beskydd för att ha deltagit i en monarkistisk sammansvärjning. Detta var en vändpunkt. Allt som skedde under de följande åren var en fortsättning på denna augustimånad: "Belyjs och Remizovs avresa till utlandet och även Gorkijs, massutvisningarna av personer ur intelligentsian under sommaren 1922, inledningen av det systematiska förtrycket och två generationers undergång."

Trots allt vad oktoberrevolutionen med påföljande terror innebar av nya horisonter för Ryssland och henne själv, ger Berberova inte bolsjevikerna den största skulden. Den läggs på tsaren, som borde ha störtats "hundra år tidigare" – det var tsaren som genom sitt motstånd mot alla reformer drog olycka över Ryssland. Åsikter som denna var inte populära i konservativa emigrantkretsar, där Berberova sågs med stor skepsis.

ÅR 1922 SKER ALLTSÅ DEN ANDRA skinnömsningen: Berberova lämnar tjuogoett år gammal Ryssland, och hon gör det i sällskap med, och på initiativ av, poeten och essäisten Vladislav Chodasevitj, som hon sedan sammanlevde med i tio år. De var inte några militanta antibolsjevikerna utan tillhörde "den besynnerliga grupp människor, som på grund av sin ålder inte hade kunnat vara bankirer eller generaler i tsarens armé men som ändå in-

te samtyckte till det som pågick i deras hemland".

"Med mina understrykningar" är historien om ett liv och om ansträngningarna att finna meningen med detta (vilket för Berberova är samma sak). Som sådan skriver den in sig i en stolt rysk tradition. Men den kan också läsas med andra ögon, och med lika stor behållning: som en handbok över den ryska emigrationen, med – det bör understrykas – Berberovas egna kursiveringar.

Den ryska emigrationen i Europa följde ett bestämt mönster. Först, fram till 1925, Berlin och Prag, sedan Paris, fram till kriget; därefter Amerika. I början av tjugotalet bodde det så många ryssar i Berlin att Kurfürstendamm på skämt kallades *Nepskij* prospekt. Här bodde författare som Maxim Gorkij, Alexej Tolstoj, Ilja Ehrenburg, Andrej Belyj, Viktor Sjklovskij, Vladimir Nabokov, målarna Natan Altman, Ivan Pougny, El Lissitsky, filosoferna Berdjajev och Sjestov, politiker som Kerenskij och Viktor Tjernov. Ytterligare andra kom på besök: Pasternak, Majakovskij, Tsvetajeva, Roman Jakobson. Under dessa år var Berlin ett betydande ryskt kulturcentrum.

VINTERN 1924-25 BODDE BERBEROVA och Chodasevitj tillsammans med Gorkij i hans villa i Sorrento. Den bild av Gorkij som Berberova tecknar överensstämmer väl med Chodasevitjs porträtt av författaren. Chodasevitj skriver bla om Gorkijs "förvirrade inställning till sanning och lögn". Gorkij drömde om en samhällsrevolution, men han trodde mer på den frälsande kraften i själva drömmen än på människans förmåga att förverkliga den.

"Jag avskyr uppriktigt och orubbligt sanningen", skrev Gorkij i ett brev. Fastän han var väl underrättad om vad som pågick i hemlandet, ville han inte tro på uppgifterna: de stred mot hans grundläggande tro på den sociala drömmens funktion.

Det var denna inställning som fick Gorkij att stödja Sovjetunionen mot kritikerna i väst.

Flera av den förrevolutionära litteraturens stora namn levde utomlands – förutom Gorkij själv bla Bunin, Zajtsev, Merezhkovskij, Bal-mont, Severjanin – men dessa författare ignorerades av västvärldens intellektuella. Berberova ägnar stort utrymme åt detta svek: "På den här tiden fanns det inte i hela västvärlden en enda betydande författare som ville träda fram och ta ställning för oss, ingen som var beredd att höja rösten och protestera mot förföljelsen av de intellektuella i Sovjetunionen."

Tron på Sovjetunionen "motstod varje tvekan och varje tvivel", konstaterar Berberova och citerar Jean Cocteaus ord om att "diktaturerna bidrar till att uppmuntra protesten i konsten, utan vilken den dör". "Man får", genskjuter hon sarkastiskt, "lust att fråga honom om detta också gällde när man fick en kula i nacken."

Frankrikeåren präglades av fattigdom. Berberova tjänade inte mycket på sitt författande utan måste arbeta som statist, trä upp pärlor och dekorera julkort med Betlehemsstjärnan för att få ihop till uppehållet.

Kriget innebar stora förändringar för den ryska kolonin i Frankrike. Det *liv* som, alla umbäranden till trots, ändå hade funnits under mellankrigstiden var borta, liksom en hel generation som skattat åt krig eller ålderdom. Några efterkrigssomrar tillbringar hon i Stockholm, där hennes bok om Tjajkovskij kommit ut, och hon funderar ett tag på att flytta hit. Av dessa planer blir intet. Paris är hur som helst ett avslutat kapitel. Dags att ömsa skinn! Hösten 1950 tar hon båten till Amerika.

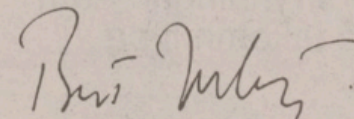
I AMERIKA LIKSOM I EUROPA gick det flera klara demarkationslinjer inom emigrantkolonin. En sådan vartidpunkten då man lämnat Ryssland. En annan var omständigheterna kring avresan. En tredje gällde inställningen till det nya landet, och det var denna som i hög grad bestämde ens framtidsutsikter. Många vägrade godta att det gamla Ryssland var borta för alltid, andra satsade all

sin kraft på ett nytt liv. Berberova tillhörde tveklöst den sista kategorin: efter några svåra år blev hon i slutet av femtiotalet lärare i rysk litteratur vid Yale.

VÄRLDEN TILLHÖRDE HENNE, inte tvärtom. "Lagen om orsak och verkan gäller inte människan", säger Berberova med en formulering som visar att hon inte har mycket till övers för kausala själsanalyser; en attityd som hon fö delar med Nabokov, som aldrig försummade chansen att ge den frejdade Wiedoktorn ett tjuvnytt. Motviljan mot alla former av retrospektion var konstitutiv; hon hörde till den kategori människor som sporras av utmaningar och helst tar konflikter stående.

Bokens slutord är en logisk sammanfattning av en levnadsfilosofi som byggts upp bit för bit på de föregående 435 sidorna: "Hädanefter måste jag leva *vänd mot det okända*, eftersom jag uttömt tillvarons mångfald. På så sätt förbereder jag mig inför den sista erfarenheten som jag har kvar att göra och som jag för länge sedan gett mitt samtycke till. Den skrämmer mig inte av det enkla skälet att den är ofrånkomlig."

Det är en stoisk inställning, och tankarna går (som så många gånger under läsningen) till Epiktetos, som fastslår att människan är omöjlig att besegra så länge hon inte inlåter sig i en kamp där segern inte är underkastad hennes vilja. Det hör till Nina Berberovas storhet att hon visste också hur den kampen såg ut.

Bengt Jangfeldt är docent i slaviska språk och redaktör för tidskriften Artes.

SvD 93 12 14